

Frederik den Stores Statsopfattelse.

Af

AXEL LINVALD.

EN udtømmende Fremstilling af Frederik den Stores Opfattelse af Statens Formaal og Herskerens Pligter kræver en Række Undersøgelser, som ikke alene behandler Preusserkongens litterære Arbejder, men ogsaa vurderer hans samlede Indsats paa Statsstyrelsens mangfoldige Omraader. Den følgende lille Studie stiller sig alene den mere begrænsede Opgave paa Grundlag af Frederik den Stores Forfatterskab, i første Række hans historiske og filosofiske Skrifter, at gøre Rede for hans teoretiske Anskuelser om Statens grundliggende Problemer og hans Forsøg paa at tilvejebringe Overensstemmelse mellem hans filosofiske Forudsætninger og de praktisk-politiske Krav, hans Livsgerning stillede ham overfor¹.

¹ Skildringen — som er Led i en Række Studier — bygger i Hovedsagen paa Frederik d. Stores egne Optegnelser og Arbejder, først og fremmest paa hans historiske og filosofiske Skrifter (Œuvres I—IX) og hans saakaldte politiske Testamenter 1752 og 1768 (Die politischen Testamente Friedrichs des Grossen. Red. von G. B. Volz. Polit. Corresp. Fr. d. Gr. Ergänzungsband). — De samme Spørgsmaal er behandlet i Eduard Zeller: Friedrich der Grosse als Philosoph. 1886. S. 89 ff. og mere udtømmende og med langt skarpere Problemstilling i Friedrich Meinecke: Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte. 1924. S. 340 ff. Enhver, der kender dette Arbejde, vil være klar over dets Betydning for den her foreliggende Studie. Jvf. ogsaa Otto Hintze: Friedrich der Grosse nach dem siebenjährigen Kriege und das Politische Testament von 1768. Forsch. z. Brand. u. preuss. Gesch. XXXII, S. 1 ff.

Frederik d. Store ofrede Staten alle sine Kræfter. Dens Interesse var hans højeste Lov, dens Fremgang hans eneste Livsmaal. Hans Statsmandsgerning var viet dens Trivsel, hans Felttog fremmede dens Storhed. For Statens Krav skulde alle bøje sig; i dens Tjeneste havde enhver sin Opgave: Herskeren og hans Slægt, Adelsmand og Kriger, Godsejer og Bonde. I den gamle Stænderstat var det Opgaven at fordele Magten. I det 18. Aarhundredes Preussen gjaldt det om at dele Arbejdet¹. Med Frederik d. Store naar Statstanken sit Højdepunkt, hæves op over Fyrste og Folk og befries for enhver personlig og dynastisk Interesse, tager dem begge i sin Tjeneste og kræver den fulde Opofrelse af dem². Paa dette Grundlag levede Frederik d. Store sit Liv og byggede han sin Samfundsopfattelse. I Arbejdet for Staten forenes hans Filosofi, Etik og Politik³. Af denne Betragtning bestemmes hans Handlinger og præges hans Forfatterskab; ud fra dette Synspunkt vurderer han sig selv og sin Fremtid, skildrer han Fortidens Gerninger og anviser han Fremtidens Veje.

Ludvig XIV og hans Samtids Enevoldskonger følte sig som Samfundets Herrer. Frederik d. Store var aldrig i Tvivl om, at han var dets Tjener. Til Tider kunde han betegne sig som Folkets, til Tider som Statens første Tjener; paa alle Stadier af sit Liv har han anvendt begge Udtryk. I det højeste kan det siges, at det sidste — som Aarene gik — fik Overvægten⁴.

Med Sandhed kunde Frederik d. Store give sig selv det Vidnesbyrd, at han saa vidt menneskeligt muligt opfyldte de Krav, hans Hersker- og Statsideal holdt ham for Øje. Saa snart han gennem Ungdomstidens indre og ydre Kampe havde fundet Vejen frem, bekæmpede han alle Tilbøjeligheder, som kunde

¹ Koser: *Geschichte Friedrichs des Grossen*. III, S. 430 ff. Jvnf. Zeller: *Anf. Arb.* S. 98 ff. og Hintze: *Anf. Afh. Forsch. z. Brand. u. preuss. Gesch.* XXXII, S. 47 f.

² Meinecke: *Anf. Arb.* S. 404.

³ Smstd. S. 351.

⁴ Om Fr. d. Stores Brug af disse Betegnelser se Zeller: *Anf. Arb.* S. 241 f. og Meinecke: *Anf. Arb.* S. 386 f.

drage ham bort fra hans Bane. Hans Levnedsløb er maaske det skønneste Eksempel paa et Menneskes Selvopdragelse¹. Skridt for Skridt vinder han Magten over sig selv; i Syvaarskrigens mørkeste Dage fangede han Sejren og høstede dens Frugter. Om hans Ungdomstid paa Rheinsberg staar der Glans og Glæde; i den gamle Soldaterkonge kan man savne Varmen og Livslykken. Til Gengæld gav han Eksempel paa, hvor langt det var muligt at naa frem i Uselvskhed. Enten maa man ikke paa tage sig Opgaven at styre en Stat, erklærer han som gammel Mand, eller man bør sætte sig for paa enhver Maade at gøre sig værdig dertil, erhverve de nødvendige Kundskaber og ikke unddrage sig noget Besvær, som følger med.² Paa alle mit Livs Stadier, vidner han i 1752³, har jeg paa enhver Maade gjort mig nyttig for mine Medborgere og arbejdet paa Statens Vel. Af alle mine Evner, erklærer han i 1769⁴, har det været min Stræben at gøre Staten lykkelig og blomstrende.

Sine Forgængere dømmer Frederik d. Store paa Grundlag af deres Gerning i Statens Tjeneste. Den store Kurfyrste og sin Far priser han for deres Arbejde for Stat og Folk; sin Farfar revser han, fordi han foretrak at tilfredsstille sin egen Forfængelighed. Af sine Medborgere kræver han⁵, at de skal sætte Æren over deres Interesser, det almindelige Vel over deres personlige Fordel, Fædrelandets Frelse over deres Liv. Kravets Opfyldelse indbringer hans højeste Ros. Prins Heinrich, erklærer han⁶, foretrak et hæderligt Navn for Rigdommens Fordele, og Kærlighed til Ret og Billighed for Begærlighedens Tillokkelser; Samfundets og Statens Interesser satte han over sine egne og sin Families, foretrak Fædrelandets Frelse for sit personlige Velgaaende, for sine Ejendele og for sin Sundhed. Altsammen

¹ Meinecke: Anf. Arb. S. 350.

² M. Lehmann: Zwei politische Testamente ... von Friedrich dem Grossen. Hist. Zeitschr. 60. Bd. S. 265.

³ Test. pol. 1752 S. 1 og 15.

⁴ Testamentariske Bestemmelser 1769. Œuvres VI. S. 215.

⁵ Instruction pour la direction de l'académie des nobles à Berlin 1765. Œuvres IX. S. 80.

⁶ Éloge du prince Henri de Prusse. Œuvres VII. S. 43.

Egenskaber, som hæver Mennesket op over dets Stand og giver det Borgerret i Himlen. Hvad der gælder Herskeren og hans Slægt har ogsaa Gyldighed for den almindelige Undersaat.¹ Den gode Borger stræber efter at være nyttig for Samfundet; egen Fordel tvinger ham til at tjene dets Interesser. Ingen Stat kan bestaa, hvis dens Borgere ikke er enige om at arbejde for dens Fremgang, vise den Kærlighed og tjene den. Til Gengæld har de ikke alene Krav paa Forsørgelse, men ogsaa paa Arbejde.²

Neppe nogen Hersker har i ringere Grad end Frederik d. Store ladet sig beherske af dynastisk Fællesfølelse. I Dommen over hans Standsfæller satte den ingen Spor; paa hans politiske Handlinger øvede den ingen Indflydelse. Alligevel anerkendte han dens uskrevne Love. For Fyrster gælder særlige Æresbegreber. Fyrster afgør deres Stridigheder med Sværdet og bør ikke stille hinanden blot i Skrifter, som passer i Torvehaller og er uværdige for Tronen, lader han udtale overfor Maria Theresia³. Nogle Paver har fritaget for et Æresords Forpligtelser, erklærer han⁴; hos Konger bør man kunne vente at finde Ærlighed, var den ellers udslettet paa hele Jorden.

Til alle Tider har Fyrsters Giftermaalspolitik regnet med Muligheden for at benytte dynastiske Forbindelser som Vaaben i Staternes Interessekampe. For Frederik d. Stores Afgørelser havde de ingen Betydning. Havde Gustaf III's Statskup fremkaldt en Krig med Rusland, maatte Preussen handle som dets Forbundsfælle⁵. Naturens Røst taler til Fyrster som til Privatmænd, indrømmer han. Politikens Bud og Respekt for Traktaterne stiller dog stærkere Krav. Gælder det Preussens Interesser, har han Vanskelighed ved at fastholde Synspunktet. Prinsessen af Anhalt-Zerbst faar han gift med den russiske Tronfølger, sin Søster Ulrika med Kronprinsen af Sverige. En preus-

¹ Lettres sur l'amour de la patrie. Œuvres IX. S. 213 ff.

² Koser: Anf. Arb. III. S. 432.

³ Hist. d. l. guerre de sept ans. Œuvres IV. S. 104.

⁴ Smstds. S. 108 f.

⁵ Mémoires 1763—1775. Œuvres VI. S. 49.

sisk Prinsesse paa den svenske Trone kunde ikke blive sin Broders Fjende, haabede han; en Storhertuginde af Rusland, der var opdraget i det preussiske Rige og skyldte dets Konge sin Lykke, kunde ikke være saa utaknemmelig at handle mod hans Interesser¹. Forventningerne kan skuffe, indrømmer han. Vis mig store Fyrster, som respekterer Blodets Baand, udbryder han lejlighedsvis. Alligevel bør man ikke forsømme at regne med dem, erklærer han i en anden Forbindelse².

Middelalderen igennem handlede Fyrsterne med deres Lande, som var det private Godser. Selv i nyere Tider er der Eksempler paa, at de betragtede Riget som en Arvelod, de kunde dele bort til deres Efterkommere. Slægtens Interesser opvejede Statens. For Frederik d. Stores Statsbetragtning var det en Forbrydelse at splitte Riget. Hvad der var en Lykke for de yngre Børn, blev en Aarsag til Husets Nedgang; hvad der var opnaaet for dets Vækst, forspildtes ved deres Affindelser³.

Den ældre Enevælde havde stiltiende indrømmet Dynastiets Medlemmer en Særstilling og bøjet sig for deres Krav om Indflydelse. Frederik d. Store frakendte dem Adkomsten til reelle Begunstigelser. Herskerslægten havde til Opgave at skaffe Staten en Leder⁴. For dens øvrige Medlemmer burde deres Evner være afgørende. Frederik d. Store vilde gerne vise sin Moder skyldige Hensyn og overøse hende med Æresbevisninger. I Forretninger vilde han ikke taale nogen Indblanding⁵. Hverken Dronningen eller Kongefamiliens andre kvindelige Medlemmer maatte faa den fjerneste Indflydelse⁶. Vanskeligere var det at holde Prinser i Tømme. En Prins, erklærer han⁷, er et Amfibium, hverken Suveræn eller Privatmand, undertiden tilbøjelig til Intriger og vanskelig at regere. Man bør vise Prinser ydre Hensyn, men stække deres Uafhængighedstrang. Med mindre de er paa-

¹ Hist. de mon temps. Œuvres III. S. 30.

² Mém. 1763—75. Œuvres VI. S. 57.

³ L'histoire d. l. maison de Brandebourg. Œuvres I. S. 7, 22.

⁴ Meinecke: Anf. Arb. S. 349.

⁵ Koser: Anf. Arb. I, S. 143.

⁶ Test. pol. 1752. S. 33.

⁷ Smstds.

lidelige og viser særlige Evner, bør man holde dem paa Afstand af Forretningerne og nægte dem Kommandoposter. Frederik d. Stores Slægt fik at mærke, at han handlede ud fra disse Grundsatninger. Naar mine Brødre giver et godt Eksempel, er det min største Glæde, skriver han engang i 1750. Er det ikke Tilfældet, glemmer jeg øjeblikkelig alle Familiehensyn¹. Da Prins August Vilhelm under Syvaarskrigen skuffede hans Forventninger, blev han afsat uden Naade.²

Bekymringer for Fremtiden nagede Frederik d. Stores Sind. Ringe var hans Tillid til, at Efterfølgerne skulde fortsætte hans Gerninger, større hans Frygt for, at de skulde forspilde Frugterne af hans Livsværk. Med sine Skrifter ønskede han at give dem Part i sine Erfaringer. Ved sine Betragtninger over Fyrsters Opdragelse stræbte han at udvikle deres Muligheder for at røgte deres Kald³.

En Fyrste bliver i Almindelighed daarligt opdraget, erklærer han. Forældre forkæler og tyranniserer ham, overlæsser ham med overflødig Viden og vil gøre ham til en Mand uden Liden-skaber. Præster og Ministre kappes om at forberede hans Afhængighed. De første gør ham overtroisk og intolerant; de sidste spærrer ham ude fra Menneskers Selskab og omgærder ham med utaaleligt Ceremoniel, vænner ham til tom Repræsentation og giver ham Afsmag for flittigt Arbejde. Alle er enige om at bibringe ham taabelige Forestillinger om hans Ophøjethed og lærer ham at betragte sig som et guddommeligt Væsen, hvis Vilje er en Lov, og hvis Liv skal være en Nydelse. Overalt i Verden ser man Følgerne. Maria Theresia og Karl Emanuel III af Sardinien havde Evner, som lod dem overvinde Følgerne af deres slette Opdragelse. Europas andre Fyrster er bleven »op-højede Taaber«.

Da det ikke gælder om at opdrage en Teaterkonge, men en

¹ Koser: Anf. Arb. II, S. 24.

² Koser: Anf. Arb. II, S. 511 ff.

³ Test. pol. 1752. S. 102 ff. og Test. pol. 1768. S. 231 ff. Jvnf. Max Lehmann: Zwei politische Testamente und die Anfänge eines geschichtlichen Werkes von Friedrich dem Grossen. Hist. Zeitschr. 60. Bd. S. 255 ff.

Preusserkonge, bør en Prins behandles som en Privatmand, der skal være sin egen Lykkes Smed. Det var ikke demokratiske Nivellererstendenser, der bestemte Standpunktet, men Overbevisningen om, at Tronfølgeren saavel som enhver Statsborger havde sine Pligter i Statens Tjeneste¹. Han bør holde sig fri af de tyske Smaafyrsters uforskammede Arrogance og utaaelige Stolthed, vænne sig til Arbejdsomhed, være aktiv og nyttig. I Barneaarene skal man vogte sig for at overlæsse hans Hukommelse med unyttigt Stof og lægge an paa at uddanne hans Aand. Da Fædrenes Erfaringer altid er spildt for deres Børn, skal han have Lejlighed til at lære af sine Dumheder. Bestandig bør man arbejde paa at forme hans Hjerter, lære ham Taknemmelighed for Tjenester, Æmhed mod hans Venner og Medfølelse med de Ulykkelige. Man skal give ham Lyst til at kappes med sine Lige og til at efterligne de Store. Først og fremmest bør man sørge for, at han bliver human og blid, tilbøjelig til at vise Mildhed og Tolerance. Alt er opnaaet, om man kan bibringe ham Smag for Læsning og Trang til Kundskaber. Af Historien vil han lære, hvorledes man dømmer Fyrster, som har hengivet sig til blodagtigt Levned og plettet deres Navne med Forbrydelser. Af Geografien vil han kunne faa en Forestilling om Fyrsternes Interesser. Han bør have Kendskab til Landets Forfatning og Regeringsform, til Europas Politik og Forhandlinger, til Finansernes Tilstand og Erhvervslivets Vilkaar, til Lov og Ret. Da Krigsvæsen er Statens Grundlag, bør han kende Militærlivets Enkeltheder, gennemgaa alle Grader, lære Krigskunstens Regler og en Generals Pligter. Rejser i Statens forskellige Provinser skal give ham Kendskab til Landet, dets Embedsmænd og Befolkning, Omgang med Mennesker sætte ham i Stand til at vurdere deres Fortrin og forstaa deres Tankegang. Opdragelsens Maal er at gøre ham uafhængig — derfor maa han hellere være udsvævende end have Maitresser, han elsker — og at give ham »l'habitude de ses devoirs«.

Mange og store var de Krav, som Herskeren skulde opfylde. Paa sin Stat maatte han aldrig tvivle. I Nederlagets mørke

¹ Meinecke: Anf. Arb. S. 348.

Tider, i Syvaarskrigens værste Trængsler var der Ojeblikke, da Frederik d. Store var ved at begrave sig under Statens Ruiner og gøre en Ende paa sit Liv. Gennem haarde Kampe vandt han Sejr over sig selv, erindrede sin Pligt og fortsatte sin Bane. Da Krigen var endt, herskede han over et ødelagt Land og et fattigt Folk. Paany viste han sig i Stand til at tage Livtag med Modgangen og fatte Tro til sin Stat. En Hersker burde vise baade Mod og Forsigtighed. Som Oldtidens makedoniske Konger maatte han være rede til »at sætte sin Person ind«¹. Ikke for sin egen Skyld, men paa Grund af de skæbnesvangre Følger for Staten, burde han dog undgaa unødigt Risiko, Livsfare og Fangenskab².

For Statens Skyld maatte Herskeren ofre sin Egenkærlighed og bekæmpe sine Lidenskaber³. En Fyrste har ikke faaet Rang eller Magt for at føre et behageligt Liv. Lider Folket ilde, har han ingen Ret til at være lykkelig, skriver han i sit politiske Testamente fra 1752⁴. I Almindelighed, erklærer han allerede forud for sin Tronbestigelse⁵, tror en Hersker, at Undersaatterne er til for at være Baggrund for hans Storhed og Lykke, Stolthed og Passioner. Følgen har været Fyrsternes Daarskab og Mangel paa Humanitet, deres tyranniske Tilbøjeligheder og Ødselhed med Statens Midler. Hvis en Fyrste vil gøre sig et rigtigt Billede af sin Stilling, vil han indse, at hans Ophøjelse er Folkets Værk, og at Menneskene derfor heller ikke er skabt til at være Slaver. De har betragtet ham som den klogeste og bedste i deres Midte, der kan hjælpe dem i deres Ulykker og forsvare dem i deres Trængsler. Sine Timer bør han anvende i Arbejde og ikke til Fornøjelser. Kun sjældent bør han hengive sig til Jagtens Glæder.

¹ Max Posner: Die Montesquieu-Noten Friedrichs II. Hist. Zeitschr. 47. Bd. S. 273.

² Réflexions sur Charles XII. Œuvres VII. S. 85.

³ Réfutation du prince de Machiavel (i det flg. citeret som Réfutation). Œuvres VIII. S. 221. Jvnf. Hist. d. l. maison de Brandebourg. Épitre dédicatoire au prince de Prusse. Œuvres I. S. XLIV f.

⁴ Test. pol. 1752. S. 38.

⁵ Considérations sur l'état présent du corps politique de l'Europe (i det flg. citeret som Considérations). Œuvres VIII. S. 25 f.

Forstandige Mennesker lever for at tænke og handle; Livet er for kort til at bortødsles i unyttig Dont¹.

Først og sidst er det en Herskers Pligt at være den virkelige Leder af Statens Anliggender. Aldrig maa han betragte Rege- ringskravet som en ubehagelig Byrde, hans Storhed uværdig, som han søger at kaste fra sig². Generaler og Ministre skal han stille paa Plads og anvise deres Virksomhed. De bør være hans Hjælpere, men aldrig blive hans Herrer. I Krigstid skal han være hos sine Soldater og dele deres Anstrengelser og føre Kom- mandoen over dem. Kun derved kan han sikre Udførelsen af sine Befalinger og forhindre Splid, blive sin Hær et Eksempel til Efterfølgelse og opfylde Pligtens og Ærens Krav³.

Frederik d. Store interesserede sig kun i ringe Grad for Pro- blemet om Statens Grundlag og Fyrstemagtens Oprin- delse. Behandlede han Spørgsmaalet, gav han sin Tidsalders Svar⁴. De første Mennesker var Jægere eller Fiskere og Familien deres eneste Fællesskab. Naboers Angreb og Plyndringer kræ- vede gensidig Forsvar; Værn om Ejendom og Sikkerhed for Livet nødvendiggjorde en Retspleje. Resultat blev den sociale Pagt, som sluttede Familierne sammen i større Samfund og lærte Menneskene at foretrække den fælles Interesse for den personlige Fordel, aabnede deres Blik for den store Sandhed, at du skal handle mod din Næste, som du kræver, at han skal opføre sig mod dig, og fostrede Kærlighed til Fædrelandet som Betingelse for deres Lykke. Ved Folkets frie Valg traadte Høvdinger og Fyrster i Spidsen for Samfundet. For at sikre deres Tryghed valgte Menneskene Dommere, der kunde bilægge deres Stridig-

¹ Réfutation. Œuvres VIII. S. 225 ff.

² Considérations. Œuvres VIII. S. 26.

³ Réfutation. Œuvres VIII. S. 217 ff.

⁴ Réfutation. Œuvres VIII. S. 167. Essai sur les formes de gouverne- ment. Œuvres IX. S. 195 ff. Jvnf. Koser: Anf. Arb. III, S. 434 og H. Pigge: Die Staatstheorie Friedrichs des Grossen. Festgabe H. Finke ge- widmet. 1904. S. 401 ff.

heder. For at bevare deres Besiddelser udpegede de Førere, der kunde lede Forsvaret mod deres Angribere. Lovenes Overholdelse og Samfundets Forsvar var de Aarsager, som bevægede dem til at bøje sig for en Hersker. Valget traf den klogeste i deres Midte, den retfærdigste og virksomste, den mest humane og mest uselviske.

For Kongedømmet af Guds Naade havde Frederik d. Store ingen Følelse¹. Dets Fornægtelse var Følgen af hans religiøse Anskuelser og Virkningen af Læren om Samfundspagten. Kravet om, at Herskeren i Godhed, Højmodighed og Medfølelse skal være som det levende Billede af Guddommen², er alene Udtryk for dets Storhed. Naar Kirkens Mænd betegner Kongerne med dette Udtryk, har de deres egennyttige Hensigter³. I Virkeligheden var det blot en Formaning til ikke at misbruge Magten, til at være retfærdig og velgørende. Ingen er fuldkommen, heller ikke Fyrsterne. Kongen er et Menneske som andre Mennesker, med Menneskers Fortrin og Menneskers Fejl. Da en Tilfældighed lader ham fødes til at blive Tronens Indehaver og Tronens Besidder, maa Fyrster af enhver Art, gode som slette, følge efter hinanden⁴. Dybe Modsætninger beherskede Frederik d. Stores Syn paa Mennesker og det menneskelige Samfund. Kærlighed og Skepsis til den enkelte og til dem alle kæmpede om hans Sjæl. I Ungdommen sejrede den første; som Aarene gik, hærdedes hans Menneskeforagt. Dybest set bevarede han dog sin Følelse for Folkets Masse, og aldrig kendte han det uværdigt til hans ufortrødne Arbejde i dets Tjeneste. Officerer og Embedsmænd kunde med Rette klage over hans Luner og Hensynsløshed. Overfor »Folket« var han altid den gode og retfærdige. Det forhindrede ikke, at han fornægtede dets Betingelser for politisk Indflydelse. Snart er det et Dyr med mange Tunger og faa Øjne⁵, snart et

¹ F. Luckwaldt: Friedrich des Grossen Anschauungen von Staat und Fürstentum. Hist. Aufsätze Aloys Schulte gewidmet. 1927. S. 226.

² Réfutation. Œuvres VIII. S. 164.

³ Examen critique du système de la nature. Œuvres IX. S. 163.

⁴ Examen de l'essai sur les préjugés. Œuvres IX. S. 151.

⁵ Hist. d. l. guerre de sept ans. Œuvres V. S. 104.

Uhyre fuldt af Modsigelser, lunefuldt og svingende fra den ene Yderlighed til den anden¹. Undertiden stempler han det som uretfærdigt, fordringsfuldt og daarligt oplyst², undertiden som uforstandigt og lidenskabeligt, det onde mere hengivent end det gode³. Mindst af alt vil han indrømme dets Adkomst til at dømme sin Konge. En preussisk Hersker har Pligter overfor sine Undersaatter, men skal ikke aflægge dem Regnskab⁴. Undersaatterne maa nøjes med at være Herrer over den offentlige Mening og bestemmende for Herskerens Ry. Af Hensyn til sin Anseelse maa det være ham magtpaaliggende at erhverve deres Tillid⁵. Aldrig vil han tilkende dem Retten til at afsætte deres Konge⁶. Praktiske, ikke teoretiske Betragtninger begrunder hans Standpunkt. Som Menneskene er skabte, vil de altid være misfornøjede, rejse Strid og Oprør.

Frederik d. Stores Vurdering af de forskellige Statsformer bygger paa Samtidens filosofiske Forfattere og er paavirket af deres Anskuelser⁷. Taler han om den sociale Pagt, tænker han vel paa Wolff og senere paa Rousseau⁸. Drøfter han Fortrin og Mangler ved Staternes Forfatninger, sporer man hans Læsning af Montesquieu. For teoretiske Betragtninger har han mindre Sans. Praktisk Erfaring bestemmer hans Dom. Jævnlig bliver den paavirket af Preussens Interesser.

Lejlighedsvis⁹ nævner han samtlige Styresæt: Aristokrati og

¹ Hist. d. l. maison de Brandebourg. Œuvres I. S. 143.

² Hist. d. l. guerre de sept ans. Œuvres IV. S. 13.

³ Examen critique du système de la nature. Œuvres IX. S. 162.

⁴ Apologie de ma conduite politique. Œuvres XXVII, c. S. 279. Jvnf. Koser: Anf. Arb. III, S. 433 og 435 f.

⁵ Miroir des princes. Œuvres IX. S. 4.

⁶ Examen critique du système de la nature. Œuvres IX. S. 166 f.

⁷ Med det flg. jvnf. Zeller: Anf. Arb. S. 101 ff.

⁸ Smstds. S. 241, Note 272; Heydemann: Anf. Afh. Hist. Vierteljahr-schr. XXI, S. 75.

⁹ Essai sur les formes de gouvernement. Œuvres IX. S. 197.

Oligarki, Demokrati, Despotisme og Tyranni. Oftere taler han om Forfatningerne: Republik og Monarki. Deres Forskellighed forklarer han udfra Menneskenes Trang til at skaffe sig den størst mulige Lykke. Deres Ufuldkommenhed og Trang til Forandringer gør Værket mangelfuldt og fremkalder Omvæltninger.

I sin Ungdom deler han Tidens Sværmeri for den republikanske Statsform. Priser han dens Fortrin, tænker han paa Oldtidens ideale Samfund. En Republik er bedst i Stand til at opfylde sit Formaals og bevarer sig bedst. Gode Konger gaar bort, men vise Love bestaar¹. Den republikanske Aand er uafhængig og stolt, fremkalder store Mænd og gode Love, sikrer Borgernes Frihed og Menneskenes Lighed; til en vis Grad nærmer Republikens Forhold sig Naturtilstanden². Historiens Gang har dog lært ham, at Republiker i Længden er ude af Stand til at hævde deres Bestaaen. Skønt Borgerne gør alt for at bekæmpe Enkeltmands Ærgerrighed og sætte Grænser for hans Magt, viser Erfaringen, at de ender som Despoti. Stormænds Ambition og Naboers Intriger, indre Korruption og heldige Krige undergraver deres Frihed.

For svage republikanske Statssamfund manglede Frederik d. Store enhver Sympati. Sverige og Polen havde monarkiske Former, men var i Virkeligheden Republiker. Ligeledes Holland. Navnlig det første tjener ham til Eksempel paa, at enhver monarkisk Stat, som bliver Republik, nødvendigvis maa blive svag³. Han anerkender Svenskernes krigerske Dygtighed i Fortiden, men finder, at Nationen er degenereret siden Forfatningsforandringen efter Karl XII's Død⁴. Saalænge Monarkiet bestod, holdtes Krigerstanden i Ære; da Republiken indførtes, blev Militæret ringeagtet. Dets Historie viser, at Ærgerrighed fremkalder Intriger og undergraver Æresfølelsen. Enhver Hemmelighed røbes for Fjenden⁵. Polens Forfatning, dets Statsliv og Be-

¹ Hist. d. l. maison de Brandebourg. Œuvres I, S. 238.

² Réfutation. Œuvres VIII, S. 202 ff.

³ Hist. de mon temps. Œuvres II, S. 20 f.

⁴ Hist. d. l. guerre de sept ans. Œuvres V, S. 136 f.

⁵ Hist. de mon temps. Œuvres II, S. 139.

folkning indgyder ham kun Foragt¹. Stormændene handler udelukkende af Magtlyst og Pengebegærlighed, Folkets Masse er taabelig og som skabt til at beherskes af enhver, som vil gøre sig Ulejligheden at bedrage den. Forfatningen er det eneste bestaaende Eksempel paa den afskyelige feudale Statsorden². Gang efter Gang betoner han Hollands politiske Magtesløshed; lejlighedsvis taler han om disse utaknemmelige Republikanere³.

Mere usikker var Frederik d. Stores Vurdering af Englands ejendommelige Forfatningsliv. Under Paavirkning af den franske Oplysningslitteratur, Montesquieus, Voltaires og andres Begejstring, priser han⁴ i sin Ungdom dets Forfatning som et Eksempel paa Visdom, betragter Parlamentet som en Voldgiftsmand mellem Konge og Folk, og finder, at Kongen har Magt til at handle godt, men ikke slet. Senere kom der Tider, da han blev misfornøjet med Englands Optræden og forbitret paa dets Statsledere. Under Indtrykket af disse Stemninger ser han England ile Fordærvelsen i Møde, blive svag og magtesløs. I saadanne Øjeblikke er han vis paa, at det vil lide Roms Skæbne og miste Friheden⁵. Til alle Tider har han vanskeligt ved at forsones sig med Stridighederne mellem Konge og Parlament og mellem Partierne indbyrdes⁶. England har de klogeste Love, men holder dem mindst i Kraft. De forskellige Myndigheder er bestandig paa deres Post overfor hverandre, for at hævde deres Indflydelse eller udvide den. Det beslaglægger i den Grad deres Interesse, at de bliver ude af Stand til at vaage over Rettens Gang, at Regeringen bliver usikker og Lovene forandrede. I rolige Øjeblikke var Frederik d. Store dog i Stand til at frigøre sig for alle monarkiske Fordomme. Selv naar Kritiken var skarpest, dæmrede der hos ham en Følelse af, at den engelske For-

¹ Mem. 1763—75. Œuvres VI, S. 19 f.

² Essai sur les formes de gouvernement. Œuvres IX, S. 198.

³ Hist. d. l. maison de Brandebourg. Œuvres I, S. 81.

⁴ Réfutation. Œuvres VIII, S. 255.

⁵ Essai sur les formes de gouvernement. Œuvres IX, S. 197 f.

⁶ Dissertation sur les raisons d'établir ou d'abroger les lois. Œuvres IX, S. 21.

fatning ejede en Spændstighed og Styrke, som vilde bære den frelst gennem alle Kriser.

Fra sine Fædre havde Frederik d. Store overtaget Preussen som et arveligt og enevældigt Monarki. Teoretisk havde han ingen Forkærlighed for denne Statsform. Dens Sejre og Nederlag i Udlandet satte kun hans Sind i Bevægelse, for saa vidt de ovede Indflydelse paa de europæiske Magtforhold. Af praktiske Grunde betragtede han den som særlig formaalstjenlig, som den eneste, der gjorde Staten stærk, satte den i Stand til at føre en kraftig Politik og forebygge indre Splid. Den bedste Regeringsform, erklærer han¹, findes i det velstyrede Kongerige. Ulykken er, tilføjer han², at alt er afhængigt af Herskerens Person. Selv om Dygtighed ikke kan nedarves, og en uværdig komme paa Tronen, er det dog altid en Mulighed, at gode Ministre kan raade Bod paa Følgerne. Herskere, som ifølge Arveretten tiltræder Regeringen, vil altid betragte Staten som en Slægtsbesiddelse og derfor vise særlig Iver for dens Vel. Pavestatsens og de tyske gejstlige Staters Historie lægger for Dagen, at en Valgstats Hersker tænker udelukkende paa sig selv, handler med sin egen Livstid for Øje, vil berige Slægtninge og lader Sagerne gaa deres skæve Gang.

Indtil Frederik d. Store hvilede de preussiske Fyrsters Statsopfattelse paa den middelalderlige feudale Synsmaade, der opfattede Land og Folk som Herskerslægtens fideikommissariske Besiddelse³. Frederik d. Store er den første, som bevidst har

¹ Hist. d. l. maison de Brandebourg. Œuvres I, S. 238 f.

² Examen critique du système de la nature. Œuvres IX, S. 167 f.

³ Det flg. se: Die Testamente der Kurfürsten von Brandenburg und der beiden ersten Könige von Preussen. Hrsg. von H. v. Caemmerer. 1915. S. 6* f., 453 f.; H. v. Caemmerer: Das erste Testament Friedrichs des Grossen (1752). Hohenzollern. Jahrbuch 1911 S. 85 f.; Koser i Hist. Zeitschr. 61. Bd. S. 278, Anm. 5; Hintze i Forsch. zur Brandenb. u. preuss. Gesch. XVIII, S. 298 og XXXII, S. 55; A. Doch: Der Souveränitätsbegriff von Bodin bis zu Friedrich dem Grossen. 1897. S. 142, 144 f.; Koser: Anf. Arb. III, S. 551 f. og Meinecke: Anf. Arb. S. 386 f. og 420.

brudt med denne Tankegang og konsekvent gjort Forskel paa Statens Succession og den private Allodialarv. Hans hele Livsgerning er Udtryk for, at de moderne Statstanker har overvundet den patrimoniale Samfundsopfattelse, og en Anerkendelse af Statsmagten som forskellig fra og uafhængig af Regentens Person og særlige Interesser.

Selv for den ældre Enevælde var Staten det blotte Magtapparat for et Dynasti. For den oplyste Enevælde blev den Rammen om en Befolkning og skabt for at tjene dens Formaal. Den naar ikke frem til den moderne Statsopfattelse, som født af Revolutionen gør Stat og Folk til en Enhed med en egen Livsvilje og særlige Ytringsformer. Frederik d. Store fik aldrig nogen Følelse for Nationalitetsideens, saalidt som for Demokratiets Betydning for Statssamfundet. Det attende Aarhundredes Preussen og Revolutionens Frankrig er polære Modsætninger. Det sidste vilde paa alle Omraader, økonomiske, sociale og politiske, give Spillerum for alle Kræfter og aabne Mulighed for Kappelstrid mellem samtlige Borgere. Frederik d. Stores Stat hvilede paa Tvang og tilstræbte at indordne det enkelte Individ og de forskellige Korporationer under den centraliserede Stat, personliggjort i den oplyste Hersker og understøttet af hans Bureaukrati. Frederik d. Stores Samfundsopfattelse, som i det hele den oplyste Enevældes, havde sin Forudsætning i Renæssancens Overbevisning om, at Staten var et Værk, ikke af et Folks eller en Nations Fællesstræben, men af store Monarkers og Statsmænds individuelle Klogskab og Handlekraft, at den var en Maskine, afpasset efter Massernes Interesser og tilvejebragt for at beherske dem.

Skønt Frederik d. Stores Statsopfattelse saaledes er den direkte Modsætning til baade Revolutionens og det 19. Aarhundredes Betragtningssmaade, betegner den alligevel — som det treffende er sagt¹ — et stort Skridt fremad mod dennes Sejr og Virkeliggørelse. Den rationelle Magtpolitik og Statsstyrelse, han repræsenterede, fandt sit Udtryk i en ny Monarktype, som ved at gøre Fyrsten til Statens første Tjener, bryde med den gamle

¹ Meinecke: Anf. Arb. S. 420 ff.

Enevældes teokratiske Synsmaade og berøve Kongedømmet dets religiøse Indvielse, i Virkeligheden har forberedt dets Undergang og tilrettelagt Overgangen til Nytidens konstitutionelle og demokratiske Statssamfund.

Oplysningstiden¹ vilde gøre Menneskene lykkeligere og forøge deres Velvære, oplyse deres Aand og udvikle deres Dyder, bekæmpe deres Fordomme og forbedre deres Stilling. Samtidig gik Staternes Magtkampe deres stadige Gang. Som i foregaaende Tidsaldere drog Folkeslagene i Strid for Frihed og Uafhængighed, for Prestige og Indflydelse og for økonomiske Fordele. Begge Formaal stillede deres Krav til Staterne og deres Ledere, begge lyste de som Fyrtaarne, ved hvis Skær Fyrster og Ministre maatte føre Statsskibet frem gennem Tidens Brændinger. Fra den ene Side mødte de Fordringen om Statens ydre Magtudfoldelse, fra den anden Side lød Kravet om Fremme af Folkets Vel. Den første hævdede Statens Ret til at anvende alle Midler, som var anvendelige til dens Tilfredsstillelse, det sidste opstillede Paastanden om Overensstemmelse med Moralens Bud.

Sit Liv igennem tumlede Frederik d. Store med Problemet: hvorledes han skulde tilfredsstille begge Krav og handle i Pagt med deres Forudsætninger. Hans samlede Forfatterskab er Vidnesbyrdet om hans utrættelige Iver for at finde en teoretisk Løsning, som kunde være Grundlaget for hans Statsmandsgering og blive en Vejledning for hans Efterfølgere.

Allerede som Kronprins har Frederik d. Store fremstillet sin Opfattelse af Statens Opgaver. 1738 nedskrev han sine »*Considérations sur l'État présent du Corps politique de l'Europe*²« og to Aar senere sin berømte »*Réfutation du Prince de Machiavel*³. Værkerne er yderst forskellige i Indhold og ydre Form.

¹ Med det flg. jvnf. Meinecke: *Anf. Arb.* S. 341 ff.

² *Œuvres* VIII, S. 1 ff. Om Anledningen til dette Skrift se Fr. Meinecke: *Des Kronprinzen Friedrich Considérations...* *Hist. Zeitschr.* 117. Bd. S. 42 ff.

³ *Œuvres* VIII, S. 163 ff. — I den her foreliggende Form er Skriftet en tidlig, men neppe den første Redaktion. Voltaire's Udgave: *L'Anti-*

Det første var fremkaldt ved den øjeblikkelige Situation og tjente bestemte Formaal; det sidste var Resultatet af abstrakt Tænkning og fremstillede et Ideal. Det første skildrede Staternes Tilstand, deres Interesser og faktiske Handlingsmaade; det sidste forsøgte at hæve de politiske Problemer op over Dagens Strid og holde Samtiden et Fyrstespejl for Øje, som det gjaldt at virkeliggøre¹.

Skønt »*Considérations*« ifølge sit Anlæg og Formaal maatte give et Billede af et Statssamfund, hvor Magt gik for Ret, hvor den stærkeste fik sin Vilje og ofte ved moralsk forkastelige Midler sejrede over sin Modstander, mundede Skriftet ud i Lovprisningen af en Stat og Hersker, hvis eneste Formaal var Folkets Lykke. Overdreven Ærgerrighed og Magtlyst, erklærer Frederik d. Store, har ødelagt mange Riger. Den rette Fyrste stræber derfor ikke efter Erobringer, men efter at sikre sit Folks Lykke. Han vil gøre sit Herredømme mildt og frugtbringende og lette Vilkaarene for de ulykkeligt stillede, vil forstaa, at det ikke gælder om at undertrykke sine Naboer og forøge Antallet af sine Slaver.

Gendrivelsen af Machiavellis Læresætninger hviler paa lignende Betragtninger. Florentinerens Anvisninger til sin Samtids Fyrster var moralsk forkastelige og praktisk uheldige, aabner Vejen for Forbrydelser og Voldshandlinger. Erfaringen viser, at de i Længden giver Bagslag og fører Herskeren og hans Stab i Ulykke. Der kom Tider i Frederik d. Stores Liv, da han dømte haardt om Menneskene, deres Slethed og Egenkærlighed. Da han skrev Bogen mod Machiavellis »Fyrste«, havde han endnu sin Tro i Behold paa Menneskenaturens Godhed og blev derfor oprørt over Renæssanceskribentens Mangel paa Mennesketillid. Han opfatter Verden som et Helvede, skriver Kronprins Fredemachiavel . . . Haag 1741 (*Œuvres* VIII, S. 59 ff.) gaar vistnok tilbage til et andet, af Frederik d. Store revideret Manuskript. Se W. v. Sommerfeld: *Die äussere Entstehungsgesch. des Antimachiavel . . . Forsch. z. Brandenb. u. preuss. Gesch.* XXIX, S. 468. Jvnf. V. Heydemann: *Friedrichs des Grossen Antimachiavell. Hist. Vierteljahrschr.* XXI, S. 60 ff.; Erich Madsack: *Der Antimachiavell. 1920. Hist. Studien. Heft 141.*

¹ Koser: *Anf. Arb.* I, S. 152.

rik, og Menneskene som Dæmoner og vil ødelægge Dyd og Moral for at gøre Verdensdelens Beboere til sine Ligemænd i Slethed.

Machiavelli stiller sig paa Interessens Stade, Kronprins Frederik paa Moralens. Har man nødig at opstille Argumenter, spørger han, for at paaavise Dydens Fortrin for Lastens, Trangen til at gøre Vel for Lysten til at skade, Ædelmodighedens Fordele fremfor Forrædderiets. Den forstandige Mand kender tilstrækkeligt sine Interesser til at vide, hvad han skal foretrække. Machiavelli vilde lære sin Samtids Fyrster, hvorledes de skulde erobre og bevare Magten; Undersaatterne betragtede han som Brikker i den indre og ydre Magtkamp og godkendte enhver Benyttelse af deres Liv og Formue. For Frederik d. Store var det en Fyrstes Opgave at fremme sit Folks Lykke. Hvad betyder ud fra dette Synspunkt Tilfredsstillelsen af selviske Interesser, spørger han, Higen efter Storhed og Hang til Despotisme. En Fyrste er født til at være sit Folks Dommer og bliver stor ved at røgte sit Kald. Han bør aldrig fornægte Grundlaget for sin Magt og Oprindelsen til sin Stilling.

Machiavelli regnede med Menneskenes Slethed og hævdede, at en Fyrste hellere burde gøre sig frygtet end elsket. Frederik d. Store paastod, at han byggede sin Magt paa en sikrere Grund, om han stræbte efter at vinde sine Undersaatters Hengivenhed. Indgyder han Skræk, vil han komme til at herske over Slaver og udsætter sig for at blive forraadt. Historien lærer, at Kærlighed og Trofasthed har fremkaldt bedre Handlinger. Humanitet er det første Krav, som maa stilles til en Hersker, Hensyntagen til Undersaatterne og Respekt for deres Liv. Strengheid kan være nødvendig, men bør anvendes med Maadehold. Kun i yderste Nødsfald og for at forebygge større Ulykker har en Fyrste Ret til at tage sine Undersaatters Liv. En Hersker kan forøge sit Land ved krigerske Erobring og ved fredeligt Kulturarbejde. Det sidste er det uskyldigste, det retfærdigste og nyttigste. Kan Frankrig konkurrere Englands Handel ud, vinder det større Magt end ved Erobringen af tyve Byer og tusind Landsbyer. En blomstrende Industri forhindrer, at Pengene vandrer ud af Landet, og tvinger Naboerne til at betale Tribut.

Frederik d. Stores Liv og Herskergerning førte ham ind paa Baner, som laa langt af Vejen for det fredelige og humane Kulturarbejde, han ved Ungdomsaarenes Afslutning fremstillede som sit Regeringsideal. I de to schlesiske Krige vandt han sin Stat en mægtig Landudvidelse, som styrkede dens Grænser og skaffede den økonomisk Vinding. Gennem Syvaarskrigens Eksistenskamp lykkedes det ham at fastholde de vundne Fordele og sikre Preussens Magtstilling. Nye Synspunkter maatte under disse Forhold komme til at beherske Frederik d. Stores Opfattelse af Statens Opgaver og Herskerens Pligter. Saa fast var dog hans Tilslutning til Tidsalderens humanitære Statsideal, at det aldrig helt kunde miste Herredømmet over hans Tankegang.

Huset Brandenburgs Historie¹ indtager ikke nogen fremtrædende Plads i Frederik d. Stores Forfatterskab og vrimler af Fejl og Misforstaaelser. Kun som Udtryk for en Vurdering af hans Slægts historiske Gerning har Værket Betydning. Det følger af Sagens Natur, at de statsegoistiske Synspunkter maa beherske Dommen, Beundringen for de Fyrster, som har forøget Husets Storhed, og Kritiken af Herskere, under hvis Styrelse Statens Magt blev ringere og dens Anseelse mindre. Frederik d. Store glemmer ikke derfor at spørge om Folkets Lykke, hævder ganske vist, at Herredømmet over en stærk Stat var nødvendig for, at hans Forfædre kunde blive i Stand til at handle efter Moralens og Humanitetens Bud, men finder dog, at deres Fredsværk var det egentlige Grundlag for deres Storhed og Ære som Statens Styrere. Den store Kurfyrste var større ved sin Karakters Godhed og sin Iver for det almindelige Vel end ved sin kloge Politik og militære Dyder. Den krigerske Bedrift skaber store Helte, Humanitet skaber gode Fyrster². Først da Freden var sikret, skriver han om sin Fader³, kunde han i Sandhed begynde at regere, d. v. s. gøre sit Folk lykkeligt.

Vanskeligere blev det at holde Idealets Fane oppe under Syvaarskrigens Trængsler. Jævnlig hejses den kun som Udtryk

¹ Œuvres I, S. 1 ff.

² Hist. d. l. maison de Brandebourg. Œuvres I, S. 64.

³ Smstds. S. 144.

for en almindelig Fordømmelse af Krigens Ulykker og Forbrydelser¹, oftere benyttet den som Middel til at vække Opmærksomhed for Modstanderens Nederdrægtighed² eller som Paa-skønnelse af Fyrsters Handlinger, der var til Preussens Fordel³. I sine mørkeste Øjeblikke, da han var ved at bukke under for Fjendernes Mængde, vaagnede dog en dybere Erkendelse af, at Krigerbanen og dens lysende Bedrifter umuligt kunde føre til Samfundets Lykke. Den eneste Synsvinkel, skriver Frederik d. Store i Vinteren 1759—60⁴, under hvilken en Borger maa bedømme Politikens Handlinger, er ud fra deres Betydning for Menneskehedens Vel, som bestaar i den offentlige Sikkerhed, Fred og Frihed. Gaar jeg ud fra denne Grundsætning, svinder alle Ord om Magt og Storhed ind til intet. Da Frederik d. Store gjorde Syvaarskrigens Regnskab op⁵, udtalte han Haabet om, at Preussen for Fremtiden maatte blive forskaanet for at føre en slig Eksistenskamp, at det aldrig mere skulde blive nødsaget til at tage sin Tilflugt til saa voldsomme og skæbnesvangre Midler, som det havde maattet anvende for at holde Staten oppe.

Syvaarskrigens Oplevelser satte de dybeste Spor i Frederik d. Stores Karakter, i hans Opfattelse af Menneskene og deres Motiver og i hans Bedømmelse af Vilkaarene for Statens Liv. Sikkert nok har de først og fremmest styrket hans Erkendelse af Interessernes altbeherskende Indflydelse og af Nødvendigheden af alle Midlers Anvendelse i Staternes indbyrdes Magtkampe. Samtidig mærkes det dog, at han var tilfreds med Sejrens Frugter og kunde betragte Preussens ydre Stilling som saa tilstrækkelig sikret, at han uden Fare kunde vende Opmærksomheden mod Fredens Sysler og sit Folks Lykke. De humanitære Statstanker vaagner til nyt Liv. Har Krigstidens Erfaringer svækket Frederik d. Stores Tro paa Muligheden af at lægge dem til Grund for den ydre Politik, har dens Gru og Ulykker til

¹ Se f. Ex. Hist. d. l. guerre de sept ans. Œuvres IV, S. 25.

² Smstds. Œuvres V, S. 158.

³ Smstds. S. 157.

⁴ Lettre d'un Suisse à un Génois. Œuvres XV, S. 143.

⁵ Hist. d. l. guerre de sept ans. Œuvres V, S. 234.

Gengæld hærdet og underbygget hans Følelse af indenfor Landets Grænser at burde virkeliggøre sin Tidsalders Drømme om Folkenes Fremskridt.

I 1768 nedskriver Frederik d. Store til Vejledning for sine Efterfølgere et politisk Testamente, som skal underrette dem om Preusserstatens Stilling og Magtmidler, dens politiske Op-gaver og Betingelser for at løse dem¹. Ni Aar senere lader han trykke et »Essai sur les formes du gouvernement«², der paany giver en almindelig Fremstilling af Herskerens Pligter. Til en vis Grad danner de to Skrifter en lignende Enhed som Ungdomsarbejderne om Europas politiske Tilstand og om Machia-vellis Læresætninger. I det ene taler den praktiske Mand, som kender Livets Vilkaar og indretter sine Handlinger efter dem; i det andet folder han atter en Gang Idealets Fane ud. Til-sammen er de Vidnesbyrd om, at ogsaa den aldrende Konge holdt fast ved sin Ungdoms humanitære Ideer.

Testamentet giver Staten, hvad Statens er, men indskærper ogsaa at give Folket, hvad der kan tilkomme det. Det er ikke nok, at Regeringen er rig, men ligesaa nødvendigt, at Folket er lykkeligt. Opfylder det sine Forpligtelser, har det Krav paa, at Herskeren forbedrer dets Forhold og hjælper det i dets Ulykker. Ethvert Menneske, fremfor alle den mægtige, bør komme de ulykkelige og nødlidende til Hjælp. Han skal handle som en Fader for sit Folk, i Overensstemmelse med sine Inter-esser, men dog kun »med tilladelige Midler«.

Afhandlingen om de forskellige Regeringsformer arbejder videre med disse Tanker. Staten er som et Urværk, hvis for-skelligste Dele tjener samme Formaal. Herskeren og hans Folk er ét og kan kun i Fællesskab blive lykkelige. Har Fyrsten faaet bibragt den Overbevisning, at hans Interesser ikke falder sam-men med hans Undersaatters, bliver han deres Fjende. Idealet er en Monark, hvis Hof er uden overdreven Luksus, som om-hyggeligt undgaar at blive afhængig af Maitresser og Ministre, som sørger for Lovenes Haandhævelse og Sædernes Bevaring,

¹ Se indl. Note.

² Œuvres IX, S. 193 ff.

for Statens Forsvar og Erhvervslivets Opblomstring. Han skal vaage over Rettens Pleje — maa dog hellere være for overbærende end for streng — hævde Tolerancen — Suveræner har ingen Adkomst til at bestemme Borgernes Tænkemaade — fremme Handel og Industri — drage Nytte af alle Fordele, men intet foretage som overstiger hans Kræfter — have Følelse for Menigmand — være i Stand til at tænke sig i en Bondes og Arbejders Sted — være en Fader for Forældreløse og en Tillflugt for Ulykkelige, hjælpe Enker og understøtte Fattige og bestandig have i Minde, at han er et Menneske som den ringeste, at han er Statens første Tjener og skal handle, som om han hvert Øjeblik burde aflægge sine Medborgere Regnskab for sin Styrelse.

Frederik d. Store var Hersker over et Rige, som i ufortrødent Arbejde og under stadige Kampe var i Færd med at naa frem til Magt og Indflydelse i det europæiske Statssamfund. Under hans Forfædre, under den store Kurfyrste og under Kong Frederik Wilhelm I var alle Folkets Kræfter i overordentlig Grad bleven tagne i Statens Tjeneste og udnyttet til Fremme af ydrepolitiske Formaal. Frederik d. Store gik videre ad denne Bane og opnaaede ved den yderste Anspændelse af sine egne Evner og sit Lands Hjelpekilder at gøre Preussen til en Magt, som indenfor det tyske Rige var Habsburgmonarkiets Jævnbyrdige, som var i Stand til overfor samtlige europæiske Stater at hævde sin Uafhængighed og i de store europæiske Magtkampe at blive en medbestemmende Faktor. Det tyske Folk vil til alle Tider mindes denne Daad. For dens Storhed og Glans blegner alt, hvad han ellers fik udrettet for Folk og Land. Da han erobrede Schlesien og i Syvaarskrigen hævdede det vundne og mod en Vrimmel af Fjender sikrede Preussens Magt og Betydning, skabte han den foreløbige Afslutning paa sine Fædres Værk og derved Grundlag og Forudsætninger for det tyske Folks nationale Samling og for Opbygningen af det 19. og 20. Aarhundredes tyske Stat.

Ovenfor er det paavist, at Frederik d. Store hele sin Regeringstid igennem, stærkere og svagere, alt efter Begivenhedernes Gang og sine egne Herskerkaar, holdt fast ved Tidsalderens humane Idealer. Endnu stærkere, fra den første Stund han var vaagnet til politisk Erkendelse og til sit Livs sidste Øjeblik, arbejdede og kæmpede han for sin Stats Magtstilling¹. I Antimachiavelli træder han nok i Skranken for en Stats- og Verdensopfattelse, som er i Overensstemmelse med Moralbudene. Preussens Velfærd og Sikkerhed har han dog samtidig for Øje². Hans Regeringsværk vidner om, at den ydre Politik altid bevarede Overvægten over den indre, og at han kun lod Oplysningstidens Drømme om Folkelykke bestemme sine Handlinger, saavidt det kunde ske uden Tab og Skade for Statens Styrke. Gjaldt det om at vælge, sejrede »Statsnødvendighedens Imperativ«. Hans Stats Udvikling gjorde det muligt for ham uden Skade for dens Sikkerhed at efterkomme Oplysningstidens Krav om Tolerance, personlig Frihed og Humanitet. Indadtil var Statsmagten i Preussen forlængst bleven saa stærk, at Tros- og Ytringsfrihed, Stænders og Provinsers Særrettigheder ikke længere rummede Farer for dens ydre Kraftudfoldelse. Paa Omraader, som havde Betydning for Statens Styrke, fremfor alt i Hæradministrationen og i Statsstyrelsen, imødekom han kun for saa vidt Humanitetskravet, som det kunde ske uden Svækkelse af dens Magt.

Til en vis Grad lykkedes det Frederik d. Store at slaa Bro mellem Magtstatens Krav og Oplysningstidens Ideer. Naar han betragtede Herskeren som Statens første Tjener og underkendte den dynastiske Betragtning, berøvede han Statstanken enhver personlig Karakter, lod den træde i en højere Idés Tjeneste og adlede derved dens Udslag³. Dette Resultat tilfredsstillede ham dog ikke. For al hans politiske Tænkning blev det Maalet at tilvejebringe Overensstemmelse mellem Magtstatens Krav og de humane Ideer. Gang efter Gang troede han at finde en Løsning; Gang efter Gang viste det sig, at den var ufyldestgørende. I

¹ Med det flg. jvnf. Meinecke: Anf. Arb. S. 351 ff.

² Madsack: Anf. Arb. S. 111.

³ Meinecke: Anf. Arb. S. 354 f.

hans Handlinger var der ingen Vaklen. Stodte Interesserne sammen, gav han sig Instinktet i Vold og gav Staten Fortrinet. I hans Tænkning bølger der et evigt Frem og Tilbage. Kun i enkelte Stunder opgav han Forsøget paa at løse Knuden, huggede den igennem og gav ogsaa teoretisk Magtstatstanken Fortrinnet.

Statens første Maal er Sikkerhed, erklærer den unge Frederik i sin Betragtninger over Europas Tilstand¹. Fremfor alt har Menneskene Trang til at redde sig, udtaler han i Gendrivelsen af Machiavelli², først derefter sørger de for deres Velvære. Han fordømmer Magtstatens Misbrug — det er uretfærdig og forbryderisk Begærlighed at erobre Stater, som man ikke har legitime Rettigheder til — men revser endnu stærkere den Hersker, der ikke sørger for sin Stats Sikkerhed — det er en Skam og Vanære at miste sine Stater. Den stærke giver Love og den svage underkaster sig dem. Naar Frederik d. Store frakendte Machiavellis Læresætninger enhver Gyldighed, fordi han udelukkende havde Smaastater for Øje³ — kun af de store Magters Handlinger kan man lære Statslivets Love at kende — hviler Kritiken paa den halvbevidste Forudsætning, at kun Storstater ejer den ydre Magt, som skal til for at varetage en Stats samtlige Opgaver. Frederik d. Store har jævnlig bedømt sine Forfædres Gerninger udfra de humanitære Synspunkter. Endnu oftere brød han Staven over dem, naar de havde forsømt at udvikle og anvende Statens Magtmidler. Georg Wilhelms Skæbne i Trediveaarskrigen fremhæves som Eksempel paa, for hvilke Ulykker en Fyrste udsætter Land og Folk, naar han ikke holder sin Stridsmagt vedlige⁴. Det 17. Aarhundrede havde fremhævet »Reputationens« Betydning⁵. Frederik d. Store gør det samme. Da Preussen, i Sammenligning med Stater som England og Frankrig, var og maatte blive forholdsvis svagt, gjaldt det om

¹ Œuvres VIII, S. 24 ff.

² Œuvres VIII, S. 221.

³ Réfutation. Œuvres VIII, S. 208 f.

⁴ Hist. d. l. maison de Brandebourg. Œuvres I, S. 29 ff.

⁵ Meinecke: Anf. Arb. S. 395.

med Klogskab og Fasthed, ved en maalbevidst Politik og en dygtig Krigsførelse at sikre det en Indflydelse, som oversteg dets virkelige Magtmidler¹. Vidt forskellig var den tomme Forfængelighed, som lod sig tilfredsstille ved ydre Former. Da Frederik I's Svaghed afskar ham fra at forøge sin Stat paa Naboernes Bekostning, maatte han nøjes med en Kongetitel, som kun ved Efterfølgernes Livsværk fik virkelig Betydning². Som Modstykket til en Fyrste, som mere lagde an paa den Glans, der blænder, end paa det nyttige, som er solidt, priser han Faderen³, der forstod, at en Hersker er respekteret i Forhold til sin Magt, og som derfor satte alt ind paa at styrke sin Hær.

Da Frederik d. Store 1746 skrev en Fortale til »Histoire de mon temps«, var der rig Lejlighed for Schlesiens Erobrer til at stille sig paa Magtstatens Grund og udfra Interessesynspunktet at godtgøre sin Politiks Berettigelse og Selvfølgelighed. Desto stærkere vidner det om hans Betænkeligheder ved at give sig denne Betragtningssmaade i Vold, at han tvertimod benytter Lejligheden til at advare mod dens Farer og Følger. Erfaringen viser, erklærer han⁴, at Nationerne er mere kampivrige, naar de strider for Hjem og Arne, end naar de angriber deres Naboer. Skulde det ikke, spørger han, komme af, at det er retfærdigere at forsvare sig end at føre en Angrebskrig. Naar han har udmalet alle Krigens Ulykker, dens Blod- og Pengeofre, vilde Nutiden betragte Pacifisme som Konsekvensen. Frederik d. Stores Forudsætninger bragte ham dog ikke længere end til at prise Maadeholdet. Konger og Fyrster, Nutidens og Fremtidens, bør tænke paa Icaros' Eksempel, som aabenbarer den Straf, der venter den formastelige, som stræber for vidt.

De politiske Testamenter fra 1752 og 1768 vidner ligeledes om de humanitære Ideers Livskraft. Mere endnu er de dog behersket af Tankerne om Preussens Magt og Storhed⁵. Bestandig

¹ Jvnf. om Holland Test. pol. 1768. S. 206.

² Hist. d. l. maison de Brandebourg. Œuvres I, S. 100 ff., 107.

³ Se f. Ex. Smstds. S. 126 f.

⁴ Hist. de mon temps. Œuvres II, S. XVII f.

⁵ Om den udenrigspolitiske Situation ved Tiden for deres Affattelse

drømmer Frederik d. Store om en Situation, som kan give hans Stat Muligheder for en Magtforøgelse; bestandig paalægger han dens fremtidige Styrer at bevare dens Betingelser for at drage Fordel af enhver Lejlighed, som frembyder sig. Statens Interesse er det eneste Argument, som bør have Overvægten i Fyrsters Raad, erklærer han i 1752¹. Styrelsens Formaal er Statens Styrkelse og Forøgelsen af Guds Magt². Paa enhver Maade bør man udvide dens militære Magtmidler, udtaler han i 1768³. Vore Naboer er mægtige og misundelige; Interessen er deres eneste Gud. Paastaar de det modsatte, er det Usandhed og farlig Sirenesang⁴. Vær klar over, at enhver mægtig Fyrste nærer Tanken om at udvide sit Herredømme⁵. I alle Enkeltheder foreskrives Magtstatsherskerens Optræden⁶. Finder han Øjeblikket kommet til at bryde Freden, skal han udtale sig fast og overlegent. Har han mange Fjender, bør han søge at fremkalde Splittelse imellem dem, finde den mest forbitrede frem og sætte alle Kræfter ind paa Kampen mod ham. Med de andre bør han forhandle, dysse dem i Ro og om muligt — selv med Ofre — søge Fred med dem. Er Hovedfjenden slaaet af Marken, kan man altid opdage, at de øvrige har undladt at opfylde deres Forpligtelser, og finde en Lejlighed til at falde over dem.

Skridt for Skridt kan man følge Magtstatstankens voksende Herredømme over Frederik d. Stores Tankegang. I Polens Deling vandt den sin grelleste Sejr i det 18. Aarhundredes Statssamfund. Karakteristisk nok var det ogsaa ved Tiden for dens Udførelse, at Frederik d. Store teoretisk fastslog Interessen som det ledende Synspunkt for al politisk Handling. Statens Interesse, erklærer han ved 1775 i den ny Fortale til »Histoire de

se G. B. Volz: Zur Entstehung der politischen Testamente Friedrichs des Grossen von 1752 und 1768. Forsch. z. brand. u. preuss. Gesch. XXXII, S. 369 ff.

¹ Test. pol. 1752. S. 48.

² Smstds. S. 38.

³ Test. pol. 1768. S. 180.

⁴ Smstds. S. 211.

⁵ Smstds. S. 200.

⁶ Test. pol. 1752. S. 54.

mon temps», bør tjene som Regel for Herskerens Optræden¹. Denne Lov er ukrænkelig, tilføjer han. I god Overensstemmelse med Synsmaaden betragter han det som en selvfølgelig Sag, at baade Preussen og Rusland indbandede sig i Polens indre Politik². Ikke med et Ord antyder han, at deres Optræden var umoralsk. Maaske viser det endnu mere, hvor fast Frederik d. Store ved denne Tid var omslynget af Interessernes Baand, at han tilraadede i Krigstilfælde, uden Hensyn til Retfærds- og Billighedsgrunde, at bemægtige sig Sachsen, hvis Indtægter kunde sætte den preussiske Statsstyrelse i Stand til at spare paa den opsamlede Kapital³.

Hvor stærkt den unge Kronprins Frederik end var behersket af Oplysningstidens humane Anskuelser, glemte han aldrig, at han skulde være Konge over en kæmpende og opadstræbende Stat og derfor ikke burde jage efter Idealets forførelseriske Skikkelser, men danne sig en vel underbygget Opfattelse af den Verden, i hvilken han skulde leve sit Liv og øve sin Gerning. Fra hans første Ungdomsdage og til hans sidste Stund blev det ham en faststaaende Erkendelse, at enhver Stat i Kraft af Statsræsonens uforklarlige Væsen maa stræbe mod en fortsat Udvidelse af Omraadet for dens Magt og Herredømme. I den moralske Bedømmelse af denne Regel var der store Svingninger og ligeledes i Vurderingen af de Midler, som burde anvendes. Om Anerkendelsen af dens Gyldighed var der dog ingen Tvivl⁴. Menneskenes Natur er den samme, fastslog den unge Frederik som Udgangspunkt for sine Betragtninger over Europas Til-

¹ Œuvres II, S. XXV.

² Mém. 1763—75. Œuvres VI, S. 1 ff. passim.

³ Se f. Ex. Exposé du gouvernement prussien. Œuvres IX, S. 184.

⁴ Se f. Ex. Fortale til Memoirer, 21/5 1743 tilsendt Voltaire. H. Droysen: Beiträge zu einer Bibliographie der prosaischen Schriften Friedrichs des Grossen. Beil. zum Jahresbericht des Königsstädtischen Gymnasiums zu Berlin. 1905. Jvnf. Meinecke: Anf. Arb. S. 361.

stand¹. Undertiden giver den sig stærkere Udslag, undertiden svagere, alt eftersom — og her viser han sine humanitære Betænkkeligheder — Ærgerrigheden og Uretfærdighedens Dæmon behersker deres Sind. Paa lignende Maade forholder det sig med de store Stater. Deres evige Princip er Udvidelsestrangen². Denne Stræben kan have mange Former, paavirkes af Staternes Forhold og deres Naboers Tilstand. Alle Herskere har den for Øje, betragter dens Tilfredsstillelse som Grundlaget for deres Gloire og anvender alle Midler i dens Tjeneste. Den første Opgave for en Fyrste, hedder det i det politiske Testamente fra 1768³, er at hævde sig, den næste er at udvide sit Herredømme. Selvfølgelig skal man ikke proklamere sine Hensigter, tilføjer han, og maa gerne foregive fredelige Følelser, indtil Øjeblikket er kommet, da man er i Stand til at aabenbare sine hemmelige Planer.

Saalænge det humanitære Synspunkt stod i Forgrunden, øvede det ogsaa Indflydelse paa Bedømmelsen af Udvidelsestrangens praktiske Udslag⁴. I Machiavellis Tid, skriver Frederik d. Store i Gendrivelsen af hans Læresætninger, erhvervede Fyrsten Gloire ved Erobringer; i det oplyste 18. Aarhundrede høster han Berømmelse ved sin Humanitet. Den Gang var det den rimeligste Sag at gøre Erobringer af enhver Art; nu til Dags er det lige saa naturligt at nære Ønske om at bevare sine Besiddelser og forøge dem »ad legitime Veje«. En Fyrstes Erobringer gør hverken hans Stat rigere eller hans Folk lykkeligere. Jo større de er, desto mindre bliver han i Stand til at regere dem. Alle Erobringer bliver dog ikke derfor forkastelige. En Kirurgs barbariske Operationer er Ære værd, naar de frelser Patienten, men afskyelige naar de udføres uden Nødvendighed og for at vise Lægens Behændighed. Paa lignende Maade er det tilraadeligt at gøre Erobringer »af Nødvendighed«, med andre Ord af saglige og upersonlige Grunde⁵. Det forkastelige kommer

¹ Œuvres VIII, S. 19.

² Smstds. S. 15.

³ Test. pol. 1768. S. 212.

⁴ Det flg. Réfutation. Œuvres VIII, S. 170 ff.

⁵ Jvnf. Madsack: Anf. Arb. S. 112.

frem, naar de udspringer af Herskerens Magtlyst og Ærgerighed.

Lignende Toner anslaaer det politiske Testamente fra 1752¹. Ganske vist er det Udenrigspolitikens Maal saa vidt muligt at udvide Statens Besiddelser. Vel at mærke, tilføjer Frederik d. Store, ved almindelig anerkendte og tilladelige Midler. Ogsaa af praktiske Grunde bør en Fyrste vogte sig for i overdreven Grad at søge sit Riges Grænser udvidet. Selv skal han vogte sig vel for at gentage Schlesiens Erobring². Et saadant Kup, erklærer han, ligner Bøger. Originalerne gør Lykke, Efterligningerne falder til Jorden. Mit Liv vil ikke række til for at berolige mine Naboers Mistænksomhed.

Saa forsigtigt og maadeholdent udtalte Frederik d. Store sig dog sjeldnere, naar han uforbeholdent kunde give Udtryk for sine inderste Tanker. Allerede som ung Mand, under Fangenskabet i Küstrin, fantaserede han om en Række store Landerhvervelser, der skulde arrondere Preusserstaten.³ Ligesom hans egen Statspolitik havde Preussens stadige Magtudvidelse for Øje, stod ogsaa dette Synspunkt i Forgrunden, naar han senere skildrede dets Historie eller vurderede dets Fremtidsudsigter.

Den store Kurfyrste priser han, fordi han ved sin Visdom genopbyggede sin Stat og forøgede dens Omraade⁴. To Aars Krig, skriver han⁵, var tilstrækkelig til at gennemføre Schlesiens Erobring. At Faderens opsparede Kapital var gaaet med, forfærder ham ikke. Det er billigt Køb, naar man for 7 eller 8 Millioner kan erhverve en saadan Besiddelse. I Testamenterne fra 1752 og 1768 gaar han endnu videre. Machiavelli har udtalt, at en uinteresseret Magt midt i et Samfund af ærgerrige Stater nødvendigvis maa gaa til Grunde. »Jeg er ked af det, men maa indrømme, at han har Ret⁶. I en Række stolte »rêveries poli-

¹ Test. pol. 1752. S. 27.

² Smstds. S. 49.

³ Koser: Anf. Arb. I, S. 159.

⁴ Hist. d. l. maison de Brandebourg. Œuvres I, S. 50.

⁵ Hist. de mon temps. Œuvres II, S. 129.

⁶ Test. pol. 1752. S. 59.

liques» udmaler han en Fremtid, i hvilken Preussen paa alle Kanter har udvidet sine Besiddelser og er bleven en af Europas betydeligste Magter¹. Til vidtstrakte Lande har det mere eller mindre legitime Rettigheder, til Bayreuth og Ansbach og til Mecklenburg. Andre maa det søge at erhverve »par droit de bienséance«, for at arrondere Staten, af finansielle eller militære Grunde: Sachsen, Vestpreussen og Svensk-pommern. Om moralske Betænkeligheder er der ingen Tale, alene om de Midler, der bør anvendes. Berømt er Frederik d. Stores Advarsel mod Erhvervelser, som ligger langt fra Statens Grænser: en Landsby i dens umiddelbare Nærhed er mere værd end et Fyrstendømme, som ligger 60 Mile borte². I Almindelighed er det bedre at gøre Erobringer med Pennen end med Sværdet, man løber mindre Risiko og skader hverken sin Pung eller sin Hær. De polske Lande bør man fortære, som man spiser en Artiskok, Blad for Blad. Endnu mere sætter han Udvidelsespolitiken i Højsædet i 1770erne. I »Exposé du gouvernement prussien« udvikler han Preusserstatens Interesser uden Gnist af humanitære Betænkeligheder³. Uden ringeste Omsvøb bedømmer han sin polske Politik⁴, fremstiller sig uden Blu som Ophavsmand til Tanken om Polens Deling og priser det straalende Resultat af sin Virksomhed. Man maatte være fuldkommen sløv og taabelig, erklærer han, om man ikke havde benyttet den gode Lejlighed. Jeg greb den ved Haarene, forhandlede og intrigerede og opnaaede at skaffe Staten Erstatning for dens tidligere Tab.

Til forskellige Tider har Frederik d. Store skildret Ulykkerne for Land og Folk, som følger med Anvendelsen af Magtstatens vigtigste Middel: Krigen⁵. Han betragter den som et nødvendigt Onde — den evige Fred hører hjemme i en Idealverden,

¹ Test. pol. 1752. S. 59 ff. Test. pol. 1768. S. 214 ff.

² Exposé du gouvernement prussien. Œuvres IX, S. 188.

³ Smstds. S. 187. Jvnf. Otto Hintze: Anf. Afh. Forsch. z. brand. u. preuss. Gesch. XXXII, S. 4 ff. Derefter er Exposé . . . sandsynligvis et Ekscerpt, omformet efter de forandrede Tidsomstændigheder, af Testamentet 1768 og bestemt for Prins Heinrich.

⁴ Mém. 1763—75. Œuvres VI, S. 1 ff.

⁵ Se f. Ex. Réfutation. Œuvres VIII, S. 298.

hvor Menneskene er uden Lidenskaber — men dog saa ødelæggende, at en Hersker bør vogte sig vel for uden tilstrækkelige Grunde at slippe dens Dæmon løs. Naar Fyrsterne spiller om Provinser, er Menneskene Jettons, som betaler¹. Dette Standpunkt kunde dog ikke tilfredsstille hans Tænkning. Gang efter Gang følte han sig af sin Stats Interesser tvunget til at drage Sværdet; ligesaa ofte er han ved at betragte Fortidens og sin Samtids Begivenheder blevet oprørt over den tilsyneladende Letsindighed, hvormed Fyrster og Ministre af misforstaaet Ærgerrighed og Magtlyst har bragt Krigens Svøbe over Landene. Bestandig tumlede han med Spørgsmaalet: hvornaar og i hvilket Tilfælde det var moralsk berettiget at føre Krig.

I Gendrivelsen af Machiavelli føjer han et helt Kapitel til, som skal bringe Løsningen². At »Forsvarskrige« og »retfærdige Krige« er berettiget, afgør ikke Problemet, men rejser blot det Spørgsmaal: hvornaar en Krig bliver retfærdig. Den unge Fyrste, som snart skulde bryde op til sit »Rendez-vous de la Gloire« maatte tillige godkende Krige, som føres til Værn for afhjemlede Rettigheder. Da ingen Retsinstitutioner kan afgøre slige Stridigheder, maa Vaabnene dømme om Retfærdigheden. Ligeledes anerkender Frederik d. Store offensive Krige, som føres for at opretholde den europæiske Ligevægt og forhindre at en enkelt Mand skal tilrive sig en Overvægt, som er farlig for de øvrige, hævder endelig Berettigelsen af »præventive Krige« mod en Stat, hvis Ledere allerede har planlagt et Angreb, samt Krige, ført i Henhold til afsluttede Alliancer for at hjælpe en Forbundsfælle.

I det politiske Testamente fra 1768³ er det teoretiske Standpunkt det samme: Krig er som enhver anden Kunst, nyttig i dens fornuftige Anvendelse, ødelæggende ved Misbrug. En Hersker, som drager Sværdet af personlig Ambition, er ligesaa dadelværdig som Dommeren, der benytter Rettens Magt til at ødelægge en uskyldig. Krigen er moralsk forsvarlig, naar den føres

¹ Hist. de mon temps. Œuvres III, S. 117.

² Réfutation. Œuvres VIII, S. 295 ff.

³ Test. pol. 1768. S. 160.

for at hævde Statens Anseelse og Sikkerhed, for at hjælpe en Allieret og for at forebygge Virkeliggørelsen af magtlystne Herskeres Erobringsplaner.

Livets Gang lærte Frederik d. Store, at nogle af de Begrænsninger, han havde opstillet, dannede et svagt Bolværk for Krigsmisbruget. Sikkert nok var han overbevist om sin Sags Retfærdighed, da han faldt ind i Schlesien og ved Syvaarskrigens Begyndelse aabnede Fejden ved at angribe Sachsen. Talrige Udtalelser vidner dog om, at han i Virkeligheden har bekymret sig lidet om de juridiske Retsgrunde, som ved slige Lejligheder bliver ført i Marken. Mere eller mindre bevidst har han betragtet dem som Levn fra svundne Tider, som Rekvisitter, politisk Dekorum krævede opstillet¹. Naar Suveræner vil fremkalde et Brud — hedder det i Syvaarskrigens Historie om Maria Theresias Politik² — tager de deres Parti og overlader det til en flittig Jurist at retfærdiggøre deres Optræden. Vi vil ikke svare for Holdbarheden af Retsgrunde, som skulde legitimere den polske Politik, udtaler han i sine Memoirer om dens Historie³. Alligevel, erklærer han ved en anden Lejlighed, var det Østrigs Fejl, at det forsømte at godtgøre Berettigelsen af dets Besættelse af Bayern⁴. Selv om dets Optræden var ulovlig, burde man have fremført Argumenter, som kunde blænde Offentligheden.

Erfaringernes Vægt driver Frederik d. Store fra Position til Position. At betragtes som Angriber — hævder han i Syvaarskrigens Historie⁵ — var kun i Stand til at gøre Indtryk paa frygtsomme Aander. I saa afgørende Øjeblikke, da det drejer sig om Fædrelandets Frelse, kan man ikke tage Hensyn til et sligt Skræmmebillede. Da det drejede sig om Statens Redning og Huset Brandenburgs Opretholdelse, vilde det have været en alvorlig politisk Fejl at lade sig standse af en tom Formalitet. Den ældre Fortale — fra 1746 — til »Histoire de mon temps«

¹ Jvnf. Meinecke S. 374 f.

² Hist. d. l. guerre de sept ans. Œuvres IV, S. 25.

³ Mém. 1763—75. Œuvres VI, S. 47.

⁴ Mém. d. l. guerre de 1778. Œuvres VI, S. 178.

⁵ Œuvres IV, S. 37 f.

sluttede med en almindelig Philippika mod Krig¹. I de tilsvarende Betragtninger fra 1775 er den bleven erstattet med en Fordømmelse af Krige, som skyldes Hævnlyst og Ambition². Alt vel overvejet er der kun en Krigsgrund, som ingen Hersker kan sidde overhørig: at gribe Lejligheden, naar den er gunstig. Linjen er løbet ud: Kun den Krig er fordømmelig, som skyldes en Herskers eller Ministers personlige Ærgerrighed og Magtlyst. Krige er derimod berettigede, som føres af saglige Grunde og ud fra Erkendelsen af en Stats væsentlige Livsinteresser.

Knuden er ikke løst, men hugget over; Interessesynspunktet har overvundet alle moralske og humane Betæneligheder.

Paa lignende Maade med Traktaters Hellighed.

Fra første Færd var Frederik d. Store klar over, at Statslivets Vilkaar gjorde det vanskeligt eller umuligt at føre en Politik overensstemmende med Moralbudene. Med største Liden-skab søgte han overfor Machiavelli at bestride Paastanden om, at en Fyrste burde bedrage sine Modspillere og bryde sit Ord. Ikke alene Moralens Love forbyder det, erklærer han³, ligesaa meget den velforstaaede Interesse. En Fyrste, som en Gang har svigtet sit Tilsagn, har forskærtset enhver Tillid. Der gives dog Tilfælde, maa han indrømme⁴, hvor en Hersker kommer i den sørgelige Nødvendighed at bryde Traktater og Alliancer. Til den teoretiske Betragtningssmaade svarede de praktiske Erfaringer. Hans Faders Historie lærte ham, at Ærlighed og Dyd kommer tilkort i denne fordærvede Verden⁵. Den store Kurfyrste maatte gaa ind i en Politik, han ikke var i Stand til at unddrage sig, og blive Karl Gustafs Modstander⁶. Mægtige Fyrster bryder frivilligt deres Ord, svagere Herskere undlader at opfylde deres Forpligtelser, tvungne af Omstændighederne⁷. Naar Frederik d. Store selv havde lidt under Følgerne, kom der

¹ Œuvres II, S. XIX f.

² Smstds. S. XXX f.

³ Réfutation. Œuvres VIII, S. 244 ff.

⁴ Smstds. S. 249.

⁵ Hist. d. l. maison de Brandebourg. Œuvres I, S. 162.

⁶ Smstds. S. 61.

⁷ Smstds. S. 95.

større Lidenskab i hans Fordømmelse. Med ubehersket Forbitrelse raser han over de engelske Politikere, som i Syvaarskrigens sidste Tid søgte at genoprette den almindelige Fred paa Preussens Bekostning¹.

Saalænge Frederik d. Store var stærkest under de humanitære Ideers Indflydelse, opstillede han to Betingelser, hvis Tilstedeværelse alene kunde forsvare et Traktatbrud: den haarde Nødvendighed og Hensynet til Folkets Frelse². Foreligger de, har en Hersker ikke Lov til som en Privatmand at ofre sig for Ærens Krav, men skal tage Odiet paa sig at bryde sit Ord. Udfra Oplysningstidens Fordring til Fyrsterne, at de skal sørge for deres Undersaatters Lykke, maa en Hersker være rede til at overtræde de almindelige Moralbud³. Folkets Velfærd kræver, at han skal se bort fra sin personlige Fordel, ja fra sin Hæderlighed. En Fyrste maa hellere bryde en Traktat, end hans Folk gaa til Grunde. Lægen maa hellere bortamputere en syg Arm end lade et Menneske dø⁴.

Som det gik med Frederik d. Stores Syn paa Krige, forholder det sig med hans Opfattelse af Traktatbrud. Under Begivenhedernes Tryk fornægtede han vel ikke sit Udgangspunkt, men udvidede Skridt for Skridt Omfanget af de Betingelser, som kunde forsvare, at en Hersker brød sit Ord. Af og til var han nærved ud fra det blotte Interessesynspunkt at forsvare ethvert Troskabsbrud. For at forekomme en Allieret, som pønser paa Særfred, har man Lov at bryde en Traktat, erklærer det politiske Testamente fra 1752⁵, naar man ikke har Midler til at fortsætte Krigen, og naar vigtige Fordele er Resultatet. I Testamentet fra 1768⁶ er Frederik d. Store kommet saa langt paa Afstand af Syvaarskrigens bitre Erfaringer, at han nøjes med at referere Grundene for og imod, men viger bort fra at træffe

¹ Hist. d. l. guerre de sept ans. Œuvres V, S. 158.

² Réfutation. Œuvres VIII, S. 249.

³ Jvnf. Meinecke: Anf. Arb. S. 383 ff.

⁴ Œuvres II, S. XVI f. Jvnf. Fortalen 1775. Smstds. S. XXV ff.

⁵ Test. pol. 1752. S. 76.

⁶ Test. pol. 1768. S. 212 f. Med det flg. jvnf. Otto Hintze: Anf. Afh. Forsch. z. brand. u. preuss. Gesch. XXXII, S. 26 f.

en Afgørelse; det gælder om at afværge Situationer, hvor man bliver stillet overfor Spørgsmaalet. Da han paany, i Fortalen 1775 til sin Tidsalders Historie¹, tog det frem til teoretisk Behandling, gav han vel et Svar, som i Hovedsagen stemte med Betragtningerne fra 1752. Karakteristisk nok udelader han dog nu »de vigtige Fordele«, som tilstrækkelig Begrundelse for et Traktatbrud.

Som ingen anden af Oplysningstidens Fyrster og Statsmænd har Frederik d. Store ved sit mangeartede Forfatterskab og mangfoldige Breve givet Eftertiden en Mulighed for at forstaa hans Væsens Rigdom og hans Motivers Mangfoldighed. Til syvende og sidst har det størst Betydning som Grundlag for Bedømmelsen af hans personlige Karakteristik og for Vurderingen af hans Værd som Menneske og som Aand. Hans Betragtninger over Herskerens Kald og Pligter og over Statslivets Vilkaar rækker dog endnu videre og kaster Lys over en hel Tidsalders politiske Tænkning og Stræben. I sine historiske og filosofiske Skrifter, som Forfatter og som Digter, har Frederik d. Store ikke alene aflagt et dybt personligt og subjektivt sandfærdigt Vidnesbyrd om de Idealer og Synspunkter, som bestemte hans Statsgerning, og anskueliggjort sit Forhold til de Tanker og Anskuelser, som var hans Aarhundredes aandelige Indsats. Bevidst og ubevidst har han tillige rejst og for sit Vedkommende besvaret alle de Spørgsmaal, til hvilke hans Samtids Fyrster og Ministre har maattet tage Stilling.

¹ Œuvres II, S. XXV ff.